

Pernička, Radko Martin

Geografický rozsah a charakter osídlení Moravy v době římské

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1964, vol. 13, iss. E9, pp. [53]-65

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110078>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

R. M. PERNIČKA

GEOGRAFICKÝ ROZSAH A CHARAKTER OSÍDLENÍ MORAVY V DOBĚ ŘÍMSKÉ

(S mapou 1 v příloze.)

K základním — i když ovšem nikoliv nejdůležitějším — otázkám badání o pravěku patří též otázka poznání geografického rozsahu a charakteru osídlení v jednotlivých údobích. V tomto příspěvku půjde nám pak speciálně o osídlení z doby římského císařství na území Moravy, jež budeme chápat jako geografický celek v přibližném rozsahu Jihomoravského a Severomoravského kraje (podle současného správního rozdělení území ČSSR). Problematikou tohoto druhu zabývali se badatelé v odborné literatuře dosud jen vzácně, dvakrát vídeňský badatel E. Beninger na základě Freisingových soupisů archeologických nalezišť a jednou K. Schirmeisen.¹ Nízký počet případů, v nichž došlo k pokusům o kartograficky podložené stanovení rozsahu osídlení Moravy v době římské, však nijak nepřekvapuje, uvážíme-li někdejší malou rozpracovanost celé problematiky a omezený rozsah i počet dosavadních terénních výzkumů.

Materiál a poznatky, které dnes máme k dispozici, dovolují, abychom se některými dílčími otázkami daného tematického okruhu zabývali poněkud hlouběji, při tom však nelze předpokládat, že by stav badání již dosáhl takové úrovně, aby bylo možno přistoupit k definitivním závěrům. Budeme věnovat především pozornost vlastnímu geografickému rozsahu osídlení Moravy a vymezení tří kulturních archeologických okruhů na tomto zkoumaném území, dále budeme zjišťovat odchylky v intenzitě osídlení a konfrontovat celkovou situaci s rozložením základních půdních typů. Kromě toho budeme zkoumat povahu míst, jež byla vybírána pro zakládání sídlišť, a povšimneme si zde i celkového uspořádání sídlišť z hlediska urbanistiky. Protože dobu používání jednotlivých lokalit nemůžeme dosud přesněji časově ohraničit, nemůžeme se ještě pokoušet o vystižení možných změn rozsahu a intenzity osídlení v různých časových horizontech a musíme se prozatím spokojit s podáním obecného obrazu osídlení Moravy v době římské bez jemnějšího chronologického propracování. Také hranice osídlení, které dnes můžeme načrtnout, nelze vždy pokládat — jak ještě uvidíme — za konečné.

Přírodní prostředí

Zkoumané území,² které se do značné míry kryje s povodím řeky Moravy kromě jejího dolního toku a zabírá i část povodí horní Odry, představuje zeměpisně dvě nestejně oblasti. Větší jižní část, vlastní Morava, je ohraničena od západu až severozápadu soustavou Českomoravské vysočiny, od severu Jeseníky, od východu až jihovýchodu karpatskou soustavou; otevřený terén směrem k jihu je přerušen nápadně pouze Pavlovskými vrchy. Většina tohoto území, značně vertikálně členěného, má nadmořskou výšku přes 200 m. Úrodné nížiny, velmi vhodné pro prosté zemědělské osídlení, doprovázejí toky Moravy a jejich přítoků Dyje a Svratky.

Severní část, oddělená masivem Jeseníků a průchozí oblastí Moravské brány, je vlastně jen okrajovým územím horního Slezska a je otevřena severním směrem. Klimaticky patří celá sféra ke středoevropskému přechodnému pásmu mezi atlantickým a kontinentálním podnebím s dostatečným množstvím srážek, lokální klimatické poměry se však při značné členitosti povrchu a rozdílném vegetačním krytu dosti různí.

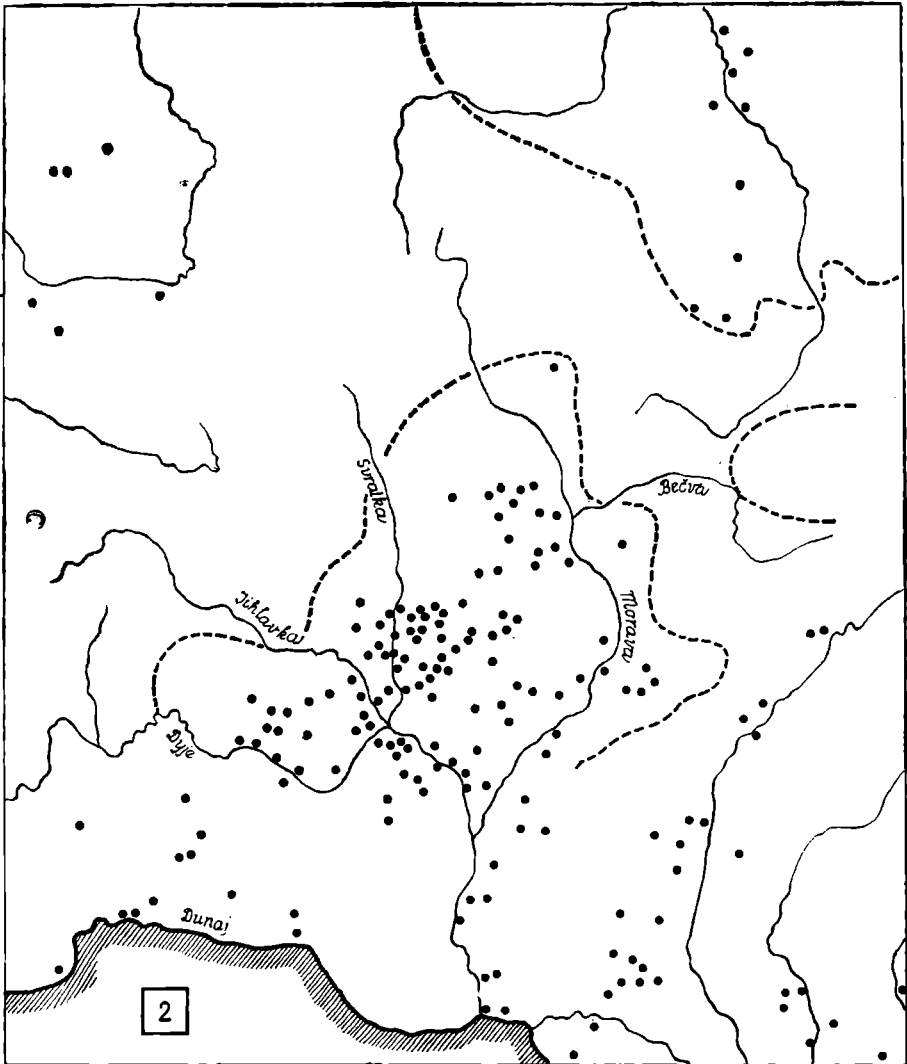
Antickým autorům vděčíme za to, že se nám dochovalo několik starobylých geografických názvů, které se více nebo méně vztahují k našemu území. Především je to latinizovaný název řeky ve formě Marus, zaznamenaný u Plinia staršího a Tacita³ a ztotožňovaný dnes všeobecně s řekou Moravou, jakkoliv se někdy pomyslí na to, že se starověká řeka Marus kryje s dnešní Moravou jen v rozsahu jejího dolního toku.⁴ Vyskytl se také názor, že termín Duria uvedený Pliniem starším byl snad synonymním označením téže řeky.⁵ Dolní tok Moravy je nesporně totožný i s nejmenovanou řekou, kterou Ptolemaios označil jako severní přítok Dunaje a jejíž ústí určil číselně souřadnicemi blízkými souřadnicím Karnunta.⁶ Zatím co Ptolemaiov text nepřinesl jediný název severního přítoku Dunaje v prostoru od pramene po Tisu, poskytl naopak o horopisu Zadunají mnohem podrobnější zprávy než kterýkoliv starší spis, v nichž se jen odráží značně neurčité a patrně v průběhu doby se měnící pojetí tzv. Hercynského lesa.⁷ Přesto je identifikace Ptolemaiových horstev a lesů pro nedostatečné lokalizační opory nesnadná a pro oblast, jež je předmětem našeho zájmu, jsou nejurčitější ještě tak pojmy Sarmatských hor a lesu Luna. Podle Ptolemaiových údajů odpovídají Sarmatské hory zhruba západokarpatskému masivu a lze se domýšlet, že pod toto označení byly zahrnuty i dnešní Beskydy s výběžky Hostýnského pohorí a Vizovických vrchů a snad též část Bílých Karpat.⁸ Podél lesa Luny protékal Ptolemaiov přítok Dunaje odpovídající nejméně pokud jde o dolní tok řece Moravě a proto je třeba hledat tento další starověký geografický pojem v blízkosti řeky Moravy a jejich přítoků. Z interpretací, které přinesla odborná literatura, jsou nepochybně skutečnosti nejbližší dva názory, ztotožňující les Lunu s Malými Karpaty nebo s Pavlovskými vrchy.⁹ Název sám je v tomto případě s největší pravděpodobností latinský a vděčí za svůj vznik přímo Římanům. Proto již E. Šimek při své interpretaci uvažoval o tom, že to mohl být obloukovitý tvar Pavlovských vrchů, který vyvolal ono starobylé jméno.¹⁰ Po mém soudu by se však spíše dalo uvažovat o analogii geologického rázu, uvážíme-li, že nejlepší bílý mramor v Itálii byl lámán v proslulých lomech u Luny v Etrurii (dnešní kararský mramor) a byl podle svého původu i označován.¹¹ U obou našich interpretací jde ovšem o méně kvalitní druhy bělavého jurského vápence. Lokalizace dalších Ptolemaiových názvů, které on sám umístil jednak na západ od Sarmatských hor (Orkynský — Hercynský les, Sudeta), jednak neočekávaně daleko na sever (Askiburgion), je však již velmi obtížná a jejich identifikace dodnes velmi kolísá.

Tři archeologické kulturní okruhy a jejich hranice na Moravě

Provedený podrobný rozbor keramiky ze starší doby římské¹² a některé nové nálezy dovolují, zatím bez podrobnějšího chronologického rozlišení, stanovit na zkoumaném terénu přítomnost tří archeologických kulturních okruhů, jež se zřetelně navzájem odlišují jak v hmotné kultuře, tak také geografickým rozložením nalezišť. V dalším textu všimneme si postupně každého z těchto kulturních okruhů, k nimž poskytuje hlavní kartografický podklad dvojbarevná mapa č. 1 (v příloze),

a při tom budeme věnovat pozornost nejdříve dvěma severnějším okruhům, jejichž těžiště i hlavní rozšíření spadá již mimo zkoumané moravské území.

Hornoslezský kulturní okruh, který se jeví jako velmi blízký vlastní przeworské kultuře na území Velkopolska, zasahuje na území dnešního Severomoravského kraje — podle dosud známých nálezů — nevelkým výběžkem na Opavsku,

Mapa 2. Nálezy římskoprovinciální keramiky na Moravě. Hranice tří kulturních okruhů jsou vyznačeny čárkovaně (srov. text k přílohové mapě 1). (Kresba: Pernička—Šik.)

Karte Nr. 2. Provinzial-römische Keramikfunde Mährens. Die Grenzen der drei Kulturkreise sind mit der Strichlinie markiert (vgl. Text zur Karte Nr. 1). (Gezeichnet von Pernička und Šik.)

který je reprezentován lokalitami u Opavy-Kateřinek a u Vávrovic. Obě lokality, jak je patrné z mapky č. 1, navazují zcela plynule a bez teritoriálního přerušování na další blízké lokality, které jsou již na polském státním území. Na uvedené mapce je pak vyznačena jižní hranice kulturního okruhu směrem do nitra státního území ČSSR silnou čerchovanou čarou.

Z obou lokalit je významnější žárové pohřebiště u Vávrovic, objevené náhodně již před čtyřiceti lety.¹³ Nový podrobný rozbor inventáře hrobů nezvratně prokázal jejich příslušnost k hornoslezskému okruhu a przeworské kultuře ať již jde o keramiku, nebo i jiný náleзовý materiál.¹⁴ Tak např. k ostrohranné popelnici s oušky z 2. hrobu zjišťujeme příbuzné blízké tvary v Horním Slezsku (Wronin, Nesocice) i severněji (Konin, Młodzikowo, Wymysłowo, Lachmirowice),¹⁵ k měkčeji modelované popelnici z 3. hrobu na pohřebištích u Domaradzic, Konina a Wymysłowa.¹⁶ Hrob č. 2 obsahoval dále neúplnou bronzovou sponu, která patří k Almgrenovým pokročilým vendickým sponám jeho východní hlavní série s vinutím v trubičce (var. Almgren 41), rozšířeným především v Povolí a Poodří.¹⁷

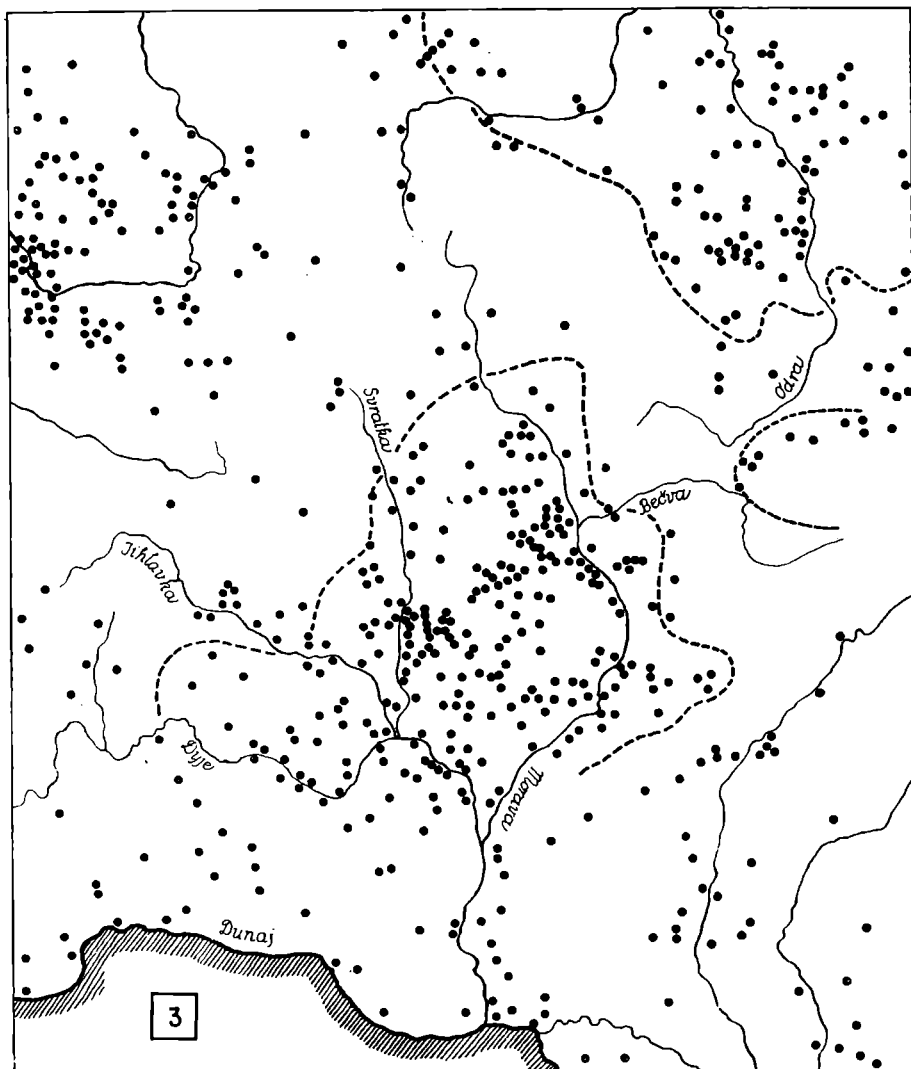
Jestliže tedy v roce 1940 připojil E. Beninger vávrovické pohřebiště ke své předpokládané sídelní oblasti Kvádů, zabírající jižnější Moravu, přilehlé Dolní Rakousko a jihozápadní Slovensko, tak, že vedl od Olomoucka dlouhý pruh napříč hornatých a náleзовě sterilních Jeseníků až po Vávrovice (srov. obr. 4),¹⁸ mohl se dopustit tohoto hrubého porušení skutečnosti jen proto, že naprosto nerespektoval charakter dokladů tvořících náplň tohoto zajímavého a z hlediska hmotné kultury na území ČSSR dosud prakticky ojedinělého žárového pohřebiště.

Okruh púchovské kultury zabírá především severní hornatou část Slovenska, odkud zasahuje na sever až na polské území. Zcela nové nálezy posledních let pak přinesly překvapující doklady o rozšíření púchovské kultury až na severozápadní Moravu do samé blízkosti pásma Moravské brány, jež odděluje masiv Karpat od Jeseníků. Z předhůří Moravkoslezských Beskyd mezi horními toky Odry a Bečvy byly dříve uváděny jen chronologicky bezpečně neurčitelné nálezy z Kotouče u Štramberka, které později v r. 1940 E. Beninger do svých náleзовých mapek pro oprávněné pochybnosti už nezaněsl.¹⁹ Nově byly nyní ohlášeny lokality u Kojetína a Starého Jičína, značně vzdálené od nejbližších lokalit púchovské kultury v Pováží, které byly připsány téže kultuře.²⁰

O objevení obou lokalit v letech 1958 a 1959 přinesla odborná literatura dosud jen první stručné zprávy (viz pozn. 20), v nichž ještě nebyl náleзовý materiál ani popsán, ani vyobrazen. V roce 1962 však zahájila brněnská pobočka AÚ ČSAV na kojetínské lokalitě terénní archeologický výzkum, takže lze brzy očekávat publikování bližších údajů. Podle dosavadních ústních informací²¹ jde u Kojetína o výšinné opevněné sídliště se stopami intenzivního osídlení ze starší doby římské, které poskytlo analogický keramický materiál, jaký je znám z povážských lokalit púchovské kultury, budovaných rovněž na vyvýšených a leckdy i částečně až obtížně přístupných polohách (např. osada na Tupej skalce u Vysného Kubína).

Za současného stavu znalostí jsme si tedy vědomi rozšíření okruhu púchovské kultury v západním směru až k oblasti Moravské brány, ale naše dvě blízko sebe ležící a od ostatních lokalit téže kultury značně odsunutá a izolovaná naleziště nedovolují dosud učiniti si bližší představu o jejím rozšíření na moravské půdě. Proto byla na mapce č. 1 hranice tohoto výběžku jen schematicky naznačena čerchovanou čarou (v pravé horní části mapky).

Pomoravský okruh představuje hlavní oblast pravěkého osídlení Moravy v době římské a zabírá především nejúrodnější kraje jižní a střední části země. Jeho hranice, vyznačené na mapce č. 1 opět čerchovanou čarou, jdou na západě od toku Dyje u Znojma zhruba k Moravským Budějovicím a oklikou se vracejí

Mapa 3. Nálezy římských mincí doby císařské na Moravě. Hranice kulturních okruhů jsou vyznačeny čárkovaně (srov. text k příloho­vé mapě 1). (Kresba: Pernička—Šik.)

Karte Nr. 3. Römische kaiserzeitliche Münzfunde in Mähren. Die Grenzen der drei Kulturkreise sind mit der Strichlinie markiert (vgl. Text zur Karte Nr. 1). (Gezeichnet von Pernička und Šik.)

k toku Jihlavy někde u Ivančic, odkud směřují přibližně přes Kuřim až ke Skalici nad Svitavou, kde překračují řeku Svitavu a probíhají přes Jevíčko k toku Moravy asi u Litovle. Dále probíhá hranice po levém břehu Moravy, kde tvoří několik nevelkých a nepravidelných výběžků, z nichž největší a nejvýznamnější je na Uherskobrodsku, až dosahuje po jihozápadní předhůří Bílých Karpat na Strážnicku (Petrov). Na uvedené mapce, na níž byla naleziště všech druhů (sídlíště, pohřebiště, náhodné i ojedinělé nálezy) pro zjednodušení vyznačena stejnou značkou, lze pozorovat nejintenzivnější osídlení na jižní Moravě v povodí dolního toku Dyje a odtud přes Dyjskosvratecký úval k oblasti jižně a jihovýchodně od Brna až po Slavkovsko, a dále k severovýchodu přes Vyškovsko do prostoru mezi Kroměříží, Prostějovem a Olomoucí. Početná naleziště jsou i v dalším povodí Dyje až po Znojensko a na pahorkatině mezi Dyjí a dolním tokem Jihlavy, dále v prostoru na východ od dolního toku Svratky přes jižní část Ždánského lesa do Dolnomoravského úvalu, kde vytvářejí zvláště na levém břehu Moravy přibližně v trojúhelníku Veselí nad Moravou—Uherské Hradiště—Uherský Brod (Uherskobrodsko v širším smyslu) hustě osídlený výběžek.

Oproti nálezové mapce Beningra a Freisinga z roku 1933²² představuje dnešní nálezová mapa (č. 1) značně hustší síť nalezišť a podstatně se liší v některých okrajových územích, tak na Ivančicku a v prostoru západně od Brna, dále v oblasti horního toku Svitavy a východně od něho, odkud bylo dříve známo jen izolované naleziště u Chornice. Na levém břehu Moravy se nově prozradilo osídlení severně od Olomouce a na Šternbersku několika ojedinělými nálezy, nálezů přibýlo i mezi Přerovem a Holešovem a na Uherskobrodsku. Podobné diference lze sledovat i mezi naší mapou a Beningrovými nálezovými mapkami z roku 1940 (obr. 4 a 5)²³, k nimž se ještě vrátíme.

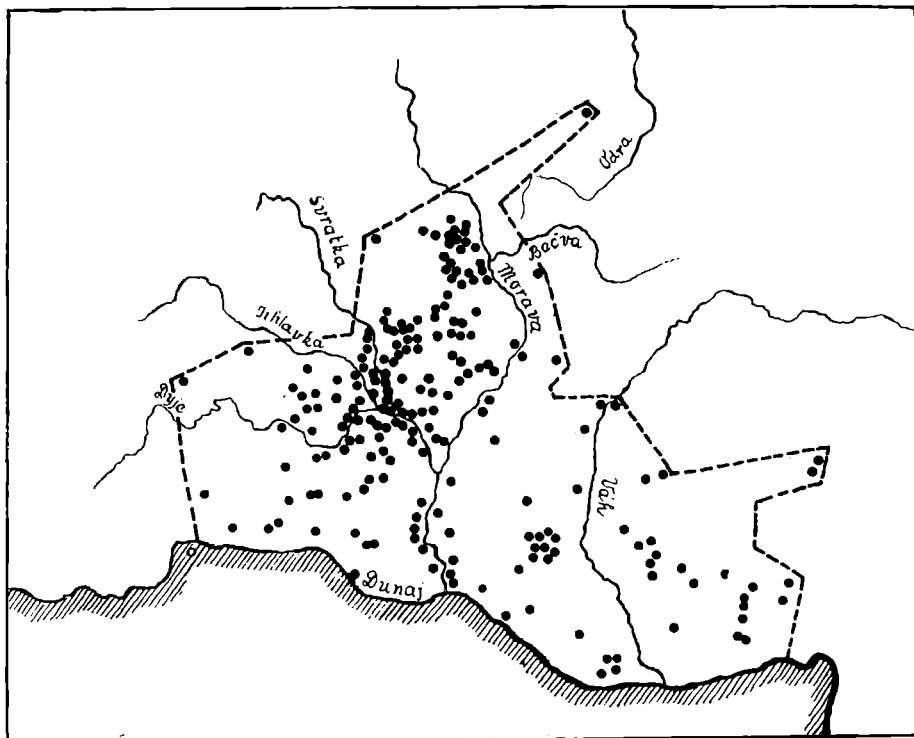
Je třeba předpokládat, že se dalším výzkumem ještě zvýší počet nalezišť na Moravskobudějovicu a v poříčí Jihlavy západně od Brna snad až po Třebíčsko, kde tomu nasvědčují i početnější nálezy římských mincí ražených v době císařské. Také severnější oblast Dražanské vysočiny a zvláště obloukovitý pás od Boskovic přes Jevíčko a Třebůvku až k Litovli, dosud jen nepatrně zkoumaný, bude asi nálezově značně bohatší. V poříčí horní Moravy lze předpokládat osídlení až po Zábřeh, na levém břehu řeky pak zvýšení nálezů v prostoru mezi toky Moravy a Bečvy a pramenem Odry. Zmnožení nalezišť očekáváme i na území jižně od dolní Bečvy v prostoru Přerov—Holešov a pak jižněji na pravém břehu Moravy asi mezi Veselím n. Mor. a slovenským břehem Moravy proti Hodonínu.

Okrajové oblasti pomoravského okruhu neměly vždy periferní postavení i ve smyslu kulturním a hospodářském. Provedený rozbor keramického materiálu i další sledování této problematiky ukázalo, že zvláště hustěji osídlené Uherskobrodsko a na opačné straně Moravy Znojensko byly oblastmi zcela rovnocennými s centrálními nejintenzivněji osídlenými oblastmi pomoravského okruhu a že stály plně na výši vývoje své doby.²⁴

Vymezená hlavní oblast osídlení Moravy odpovídá oblasti největšího nakupení numismatických nálezů, jež zachycuje mapka č. 3. S tímto stavem souhlasí i další mapka č. 2, podávající obraz geografického rozšíření nálezů římskoprovinciální keramiky.

Geografické rozšíření pomoravského okruhu se jeví jako oblast od západu, severu a východu uzavřená a izolovaná, přechází však plynule na středním a dolním poříčí Dyje do oblasti dolnorakouské a v neširokém pásmu na levém břehu dolního toku Moravy do oblasti jihozápadního Slovenska. Protože se při rozboru keramiky uká-

zaly v dolnorakouské oblasti některé rysy spojující toto území spíše s Čechami než s pomoravským okruhem, bude zajímavé v dalším bádání sledovat, zda bude možno obě oblasti oddělit přes plynulé osídlení území zřetelným rozmezím či vymezit pásmo infiltračního prolínání (což by nutně vedlo k poznatku o neudržitelnosti Beningro-

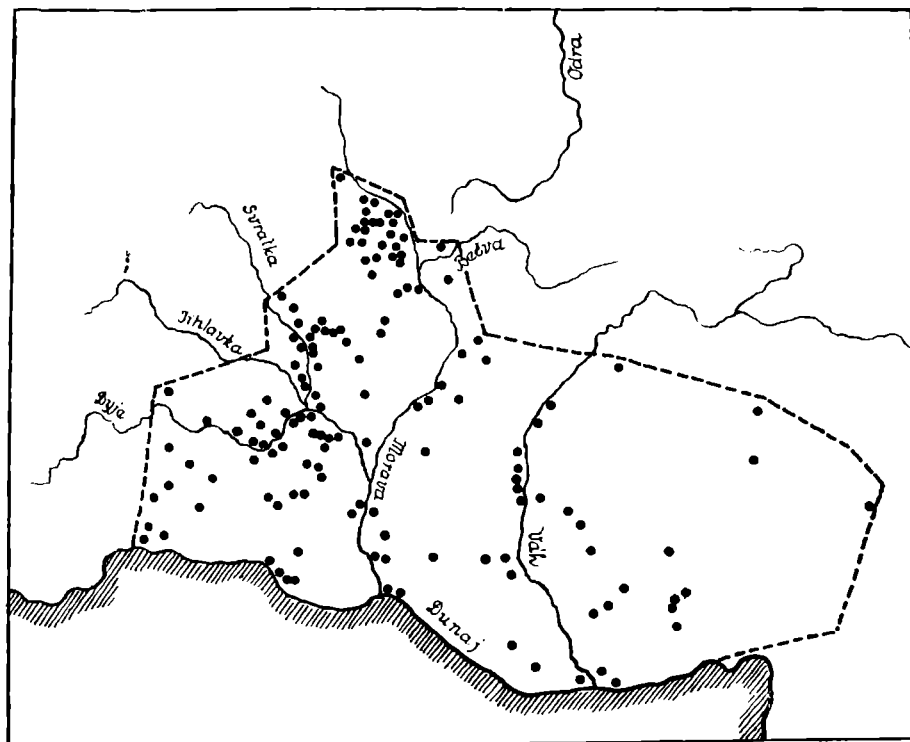

Mapa 4. Předpokládané rozšíření Kvádů v I. a II. století n. l. podle E. Beningera (citováno v německém titulku). Zjednodušeno. (Kresba: A. Šik.)

Karte Nr. 4. Karte der vorausgesetzten Ausbreitung der Quaden im I. und II. Jhd. u. Z. nach E. Beninger, Vorgeschichte der deutschen Stämme II, 1940, Abb. 163, S. 682. (Vereinfacht. Gezeichnet von A. Šik.)

vých mapek z r. 1940 — viz obr. 4 a 5), nebo zda se tyto difference ukáží být atypické a náhodné. Bylo-li spojení se slovenským územím širší a dosahovalo-li až po okolí Vlárského průsmyku, jak předpokládali Beninger i Schirmeisen (srov. mapky 4—6),²⁵ nelze prokázat, neboť dosavadní nálezy nesvědčí pro osídlení Bílých Karpat. Mnohem únosnější je pomýšlet na existenci permanentního komunikačního a obchodního spoje mezi osadami Uherskobrodsko a části Pováží mezi Novým Mestom n. Váhom a Trenčianskou Teplou.²⁶ Podobné spoje, které jsou naznačeny šipkami na mapce č. 1, měl pomoravský kulturní okruh s největší pravděpodobností ještě na několika dalších místech, na jihozápadě snad mezi Znojemskem a jižními Čechami,²⁷ na severovýchodě nepochybně od dolní Bečvy Moravskou branou podél Odry do Horního Slezska (zde lze pomýšlet i na přímý kontakt mezi pomoravským okruhem

a výběžkem púchovské kultury). Významný uzel mezi moravskou, českou a slezskou oblastí třeba předpokládat v prostoru mezi horními toky Svitavy a Moravy, tokem Labe a Kladskem. Oba posledně jmenované spoje zde shledávali i polští badatelé, kteří jim přikládali velký význam a spojovali je s proslulou jantarovou cestou.²⁸ Při problematice těchto spojů očekávají ještě archeologický terénní výzkum velké

Mapa 5. Předpokládané rozšíření Kvádů v III. a IV. století n. l. podle E. Beningera (cit. v německém titulku). Zjednodušeno. (Kresba: A. Šik.)

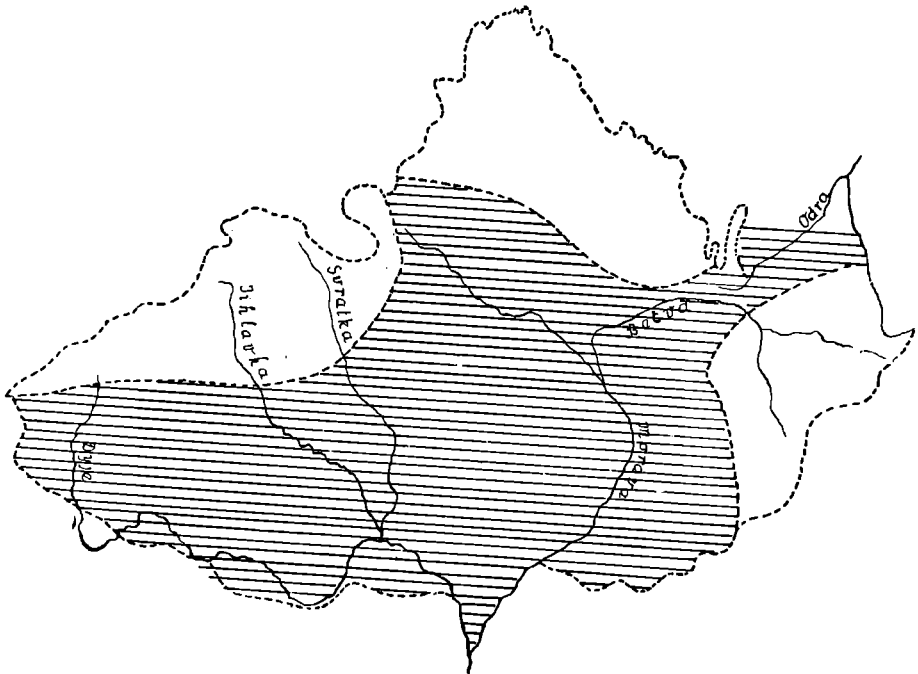
Karte Nr. 5. Karte der vorausgesetzten Ausbreitung der Quaden im III. und IV. Jhdt u. Z. nach E. Beninger, Vorgeschichte der deutschen Stämme II, 1940, Abb. 164, S. 683. (Vereinfacht. Gezeichnet von A. Šik.)

úkoly. Nebylo by však již dnes správné souhlasit s tak hypotetickou a schematizovanou mapou osídlení Moravy, jakou předložil svého času K. Schirmeisen (srov. mapku č. 6 a pozn. 1), která nerespektuje skutečné geografické rozložení známých nalezišť a oprávněně předpokládané spoje se sousedními oblastmi bezdůvodně mění na široké pruhy kompaktního osídlení.

Poměr osídlení k základním půdním typům

Protože ekonomickým základem pravěkého osídlení bylo zemědělství a chov dobytka, byl učiněn pokus porovnat rozsah osídlení v době římské s rozložením hlavních půdních typů na větší nálezové mapě, zabírající území Čech, Moravy a zá-

padního Slovenska i přilehlé zadunajské území Rakouska a část Polska.²⁹ Při provedené konfrontaci, jež je zde kartograficky zachycena jen v omezeném rozsahu odpovídajícím zkoumanému území na mapce č. 1, bylo možno pozorovat na Moravě stejně jako v Čechách a částečně i na Slovensku přirozenou koncentraci osídlení při větších vodních tocích v pásmech aluviálních náplav a na ně navazujících

Mapa 6. Předpokládané germánské osídlení Moravy v době římské podle K. Schirmeisena (cit. v německém titulk). (Kresba: A. Šik.)

Karte Nr. 6. Karte der vorausgesetzten Besiedlung Mährens in der römischen Kaiserzeit nach K. Schirmeisen, Germanen-Erbe 3 1938, Abb. 2, S. 108. (Gezeichnet von A. Šik.)

oblastech černozemí a středoevropských hnědozemí. Na Moravě a v Čechách jen zřídka přesahuje osídlení, podle našich současných znalostí, do velkých oblastí podzolových půd, zatím co v Horním Slezsku je osídlení území s podzolovými půdními typy velmi intenzivní. V okruhu púchovské kultury překračuje pak osídlení z nevelkých pásem aluviálních náplav nejen do oblasti podzolových půd, ale dokonce i do ostrůvků skeletových půd a půd horských poloh, jaké v západnější části ČSSR pokládáme pro pravěké osídlení za nevhodné.

Velký regulativní význam pro rozsah osídlení nepochybně mělo i rozšíření lesních porostů a jejich hustota a skladba. O těchto porostech, zejména o jejich přesnějším rozložení a hustotě, však dosud máme jen mlhavé představy a i když lze podle buněčné struktury při dostatečné zachovalosti kousků být zuhelnatělých dřev velmi dobře určit jejich druh, sotva při snadné přenosnosti kusů dřev a dřevěných předmětů kdy dosáhneme toho, abychom v tomto směru získali podrobný obraz.

Poloha a celkový charakter sídlišť pomoravského okruhu

Částečně význam vhodné a úrodné půdy pro zemědělský a dobytkářský způsob obživy tehdejšího obyvatelstva, ale především stálá potřeba vody nutila obyvatelstvo doby římské, aby se usazovalo a budovalo své osady v blízkosti vodních toků v prostředí úrodné půdy, jež na některých místech přecházela do pastvinářských poloh. Podle E. Šimka byly v celé labsko-oderské oblasti zakládány germánské osady „na mírně zvýšených polohách a na svazích obrácených k slunci, blízko pramene nebo tekoucí vody a zejména u brodů.“³⁰ Také sídliště pomoravského okruhu byla situována při vodních tocích na mírných svazích nebo na terasovitém terénu a v plochých až inundačních končinách využívala terénních vln či nízkých pahorků. Pokud byla sídliště vybudována na svážném terénu, nelze pozorovat, že by byla dávana přednost svahům přivráceným k jedné světové straně. Obdobná situace byla pozorována i v Čechách, kde jsou sídliště této doby neopevňovaná stejně jako na Moravě a výrazně se tak odlišují od výšinných opevněných sídlišť púchovské kultury.³¹

Dosavadní poznatky o celkovém uspořádání osad body římské jsou ještě velmi omezené, přesto však je již dnes na základě dílčích pozorování a zejména většího výzkumu osady u Křepic na břeclavském okrese³² možno prohlásit, že rozmístění obytných a užitkových objektů bylo nepravidelné bez jednotlicích zásad a bez blokového uličního zastavění zvoleného terénu. Máme tedy co činit s jednoduchým základním typem nehrazené zemědělské osady, jejíž jednotlivé volně rozmístěné objekty nemají ani samy jednotné orientace.

POZNÁMKY

¹ E. Beninger—H. Freising, Die germanischen Bodenfunde in Mähren, 1933, mapka I v příloze. E. Beninger, Die Quaden; Vorgeschichte der deutschen Stämme (ed. H. Reinerth) II, 1940, obr. 163 a 164 na str. 682n. K. Schirmeisen, Germanen-Erbe 3 (1938), obr. 2 na str. 108.

² Jde přibližně o území dnešního Jihomoravského a Severomoravského kraje, jak již bylo řečeno, tj. o někdejší území země Moravské a Moravského Slezska.

³ Plinius starší, Naturalis historia IV 80—81. Tacitus, Annales II 63.

⁴ K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde II², 1906, 330. E. Šimek, Velká Germanie Klaudia Ptolemaia II, 1935, 99.

⁵ Plinius I. c. D. Dettlefsen, Quellen u. Forschungen zur alten Geschichte u. Geographie 9, 1904, 218. B. Horák, Geografický a ethnografický obraz českých zemí v době římského císařství, 1955, 9n. (pozn. 27).

⁶ Klaudius Ptolemaios, Géographiké hyfégésis II 11.3.

⁷ Šimek, op. cit., 7ad., 44.

⁸ Ptolemaios, op. cit., II 11.4. Srov. Šimek, op. cit., 12 ad.

⁹ V české literatuře ztotožňoval les Lunu s Malými Karpaty V. Ondrouch (Bratislava VIII, 1934, 26) a B. Horák (op. cit., 19), s Pavlovskými vrchy Šimek (Velká Germanie II, 50, 51; IV, 577 a 578) a částečně i V. Novotný (Ku kritice zpráv Kl. Ptolemaia o zemích českých, 1910, 12).

¹⁰ Šimek, op. cit. II, 51.

¹¹ Plinius, op. cit., XXXVI 14.

¹² R. M. Pernička, Starší doba římská na Moravě ve světle keramického materiálu, 1962 (dosud nepublikovaná kandidátská disertace).

¹³ V. Karger, ASLM I (1922), 28ad., tab. IV:3—5. G. Stumpf, NfDV 2 (1926), 25. L. Franz, Sudeta VI (1930), 56ad., obr. 1—9.

¹⁴ Pernička, op. cit., 120ad., 351.

¹⁵ Ibid. 120ad.

¹⁶ Ibid. 124ad.

¹⁷ Ibid. 124. O. Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte², 1923, 17ad., tab. II:41.

¹⁸ Beninger, op. cit., obr. 163.

¹⁹ Beninger—Freising, op. cit., 30.

²⁰ AÚ ČSAV Brno — Přehled výzkumů 1958 (Brno 1958), 104 (*J. Král*). Dtto 1959 (Brno 1960), 178, 179 (*J. Král*).

²¹ Za poskytnuté informace zde srdečně děkuji řediteli brněnské pobočky AÚ ČSAV doc. Dr. J. Poullkovi a dlouholetému laborantu téhož pracoviště P. Ondráčkoví.

²² Beninger—Freising, op. cit., mapa I v příloze.

²³ Beninger, citované mapky (viz pozn. 1).

²⁴ Pernička, op. cit. *Týž*, SPFFBU E 7 (1962), 33ad. *Týž*, Sborník II, Františku Vildomcovi k pětadesátinám, 1963, 62 ad., 121 n., tab. XIX.

²⁵ Srov. pozn. 1 a 23.

²⁶ Pernička, SPFFBU E 7 (1962), 1. c.

²⁷ *Týž*, Sborník II . . . , 1963, 63 n., 122.

²⁸ Např. K. Majewski, Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich, 1949, 21—24, mapa I.

²⁹ Pernička, Starší doba římská . . . , 1962, vícebarevná hlavní nálezořová mapa I a str. 352ad.

³⁰ Šimek, Velká Germanie IV, 245.

³¹ K. Šneidrová, AR VI (1954), 227.

³² Za informace a obeznámení s plánkem dosavadního výzkumu křepické osady děkuji srdečně I. Peškařovi, vědeckému pracovníku AÚ ČSAV v Brně, který se též na základě tohoto výzkumu mohl podrobněji věnovat otázkám sídlištních objektů (srov. PA LII 1961, 414 ad.).

GEOGRAPHISCHE AUSBREITUNG UND CHARAKTER DER BESIEDLUNG MÄHRENS IN DER RÖMISCHEN KAISERZEIT

Der Problematik der geographischen Ausbreitung und des Charakters der römerzeitlichen Besiedlung Mährens liess bisher das einschlägige Schrifttum wenig Aufmerksamkeit angedeihen; es befasste sich mit ihr nur der Wiener Forscher E. Beninger auf Grund der Fundverzeichnisse H. Freising's und neben ihm noch K. Schirmeisen.¹ Die nachkriegszeitliche Weiterentwicklung der Forschung setzt uns heutzutage in die Lage, neue Erkenntnisse vorzulegen und einige ältere Auffassungen einer Revision zu unterziehen, wemgleich wir uns vorläufig auf ein Allgemeinbild ohne feinere chronologische Ausführung beschränken müssen.

Die Naturbedingungen

Das zu untersuchende Gebiet stellt zwei ungleiche geographische Zonen dar, die durch das Gebirge Gesenke und den Durchgangsraum der Mährischen Pforte voneinander getrennt sind. Den südlichen Teil, das eigentliche Mähren, bildet das Flussgebiet der Morava (March), das über 200 m Meereshöhe eine beträchtliche vertikale Gliederung zeigt und reich an fruchtbaren, für die landwirtschaftliche Besiedlung geeigneten Niederungen ist. Der nördliche Teil ist nur ein Randgebiet Oberschlesiens. Klimatisch gehört das ganze Gebiet zu der mitteleuropäischen Übergangszone zwischen dem atlantischen und kontinentalen Klima mit ausreichender Niederschlagsmenge; die lokalen klimatischen Verhältnisse sind jedoch infolge der beträchtlichen Oberflächengliederung und der Mannigfaltigkeit der Vegetationsbedeckung recht unterschiedlich.

Von den geographischen Bezeichnungen des Altertums beziehen sich auf unser Gebiet die Namen *Marus*² (der Fluss Morava — March oder wenigstens sein Unterlauf),⁴ weiter Wald *Luna* (identifiziert als Kleinkarpathen oder Polauberge)^{9,10} und *Sarmatische Berge* (die dem westkarpathischen Massiv einschliesslich der Beskiden, des Hostýngebirges und der Vizovicer Berge und vielleicht auch eines Teiles der Weissen Karpathen entsprechen).⁹

Drei archäologische Kulturkreise und ihre Grenzen in Mähren

Eine eingehende, in der Dissertation des Verfassers¹² vorgenommene Analyse der Keramik aus der älteren römischen Kaiserzeit erlaubt uns — in Verbindung mit verschiedenen weiteren Erkenntnissen — auf dem untersuchten Gebiet drei unterschiedliche archäologische Kulturkreise festzustellen, deren annähernde Grenzen auf der beiliegenden Karte Nr. 1 mit einer Strichlinie eingetragen sind.

Der oberschlesische Kulturkreis, der der eigentlichen Kultur von Przeworsk in Gross-Polen sehr nahe steht, greift auf unser Gebiet nur durch einen kleinen Ausläufer bei Opava über

und ist durch zwei Fundorte vertreten, von denen das Brandgräberfeld bei Vávrovice der bedeutendere ist.¹³ Wie die neue Analyse der Funde gezeigt hat, gehört dieses Gräberfeld aus der Zeit um 200 eindeutig zu dem oberschlesischen Kulturkreis und der Kultur von Przeworsk.¹⁴ Die Interpretation Beningers, der diesen Fundort durch einen schmalen, über das gebirgige und fundleere Gesenke führenden Gürtel mit dem von ihm vorausgesetzten Siedlungsgebiet der Quaden verbunden wissen wollte und dies auf seiner Karte aus dem Jahre 1940 darstellte (siehe unsere Karte Nr. 4 — oben),¹⁶ muss daher abgelehnt werden.

Der Kulturkreis der Púchovkultur. Im Vorgebirge der Mährischen Beskiden in der Umgebung von Nový Jičín wurden erst vor wenigen Jahren zwei Fundorte (Kojetín und Starý Jičín) festgestellt, die das Bestehen eines Ausläufers der Púchovkultur von der Nordwestslowakei aus gegen Westen bis in die unmittelbare Nähe der Mährischen Pforte bezeugen (vgl. Karte Nr. 1 in der Beilage — rechts in der Mitte). Die Kulturzugehörigkeit wird in den beiden Fällen durch den Charakter der erhöhten befestigten Siedlungen und durch die Kleinfunde bewiesen. Obwohl die systematischen Ausgrabungen auf dem Fundort bei Kojetín vom Institut für Archäologie der ČSAV bereits 1962 eröffnet worden waren, sind beide Fundorte, welche wahrscheinlich der frühen römischen Kaiserzeit angehören, heute nur aus den ersten Nachrichten über ihre Entdeckung im Fachschrifttum bekannt.²⁰

Der marchländische Kulturkreis, der sich über die fruchtbarsten Teile Süd- und Mittelmährens erstreckt, stellt die wichtigste und grösste Zone der römischerzeitlichen Besiedlung in diesem Lande dar. Aus diesem Kulturkreis stammen auch die meisten Funde der provinzial-römischen Keramik und der römischen kaiserzeitlichen Münzprägungen, wie dies die Fundkarten Nr. 2 und 3 zeigen.

Die Grenze dieses Kulturraumes bildet im Westen die Linie Znojmo — Moravské Budějovice — Ivančice — Kuřim — Skalce nad Svitavou — Jevíčko — Litovel; dann überquert sie den Marchfluss, auf dessen linkem Ufer sie einige Ausläufer umschliesst, von denen bedeutendster sich um Uherský Brod erstreckt, und erreicht bei Strážnice den südwestlichen Rand der Weissen Karpathen. Eine Konzentration der Besiedlung ist festzustellen im Raume zwischen dem Unterlauf der Thaya und den Gebieten südlich und südöstlich von Brno, von hier aus zieht sie sich dann über das Gebiet um Slavkov und Vyškov in den durch Prostějov, Kroměříž und Olomouc abgesteckten Raum; ferner auf dem Gebiet zwischen dem Unterlauf der Schwarzawa und dem Marchfluss wie auch in dem Raum um Uh. Hradiště und Uh. Brod. Die gegenwärtige Fundkarte (Nr. 1) zeigt allerdings ein weit dichteres Netz von Fundorten als die Fundkarten von Beninger und Freising aus den Jahren 1933 und 1940¹ (vgl. Karten Nr. 4 und 5) und es ist zu erwarten, dass die Anzahl der Fundorte in kommenden Jahren noch steigen wird. Auch die bisher ermittelte Grenze der Besiedlung wird kaum überall endgültig sein.

Die Randgebiete waren nicht immer von peripherer Bedeutung im Sinne der Kultur und Wirtschaft. Wie die Untersuchung der Funde aus den Gebieten um Znojmo und Uherský Brod gezeigt hatte, wussten diese Randgebiete immer mit der Entwicklung schritt zu halten und den zentralen Besiedlungszonen ebenbürtig zu sein.

Das Gebiet des marchländischen Kulturkreises ist gegen Westen, Norden und Osten geographisch abgeschlossen, im Süden erfolgt jedoch ein fließender Übergang in die Zone der niederösterreichischen Besiedlung, und durch einen engen Streifen die Berührung mit dem Gebiet der Südwestslowakei. Bei der Analyse der Keramik hat sich herausgestellt, dass manche Merkmale das niederösterreichische Gebiet eher mit Böhmen als mit Mähren verknüpfen; die weitere Forschung wird darum feststellen müssen, ob wir zwischen dem niederösterreichischen und marchländischen Gebiet eine deutliche Grenze ziehen dürfen, oder ob hier vielmehr eine Zone der wechselseitigen Infiltration der Kulturelemente verläuft (wodurch Beningers Karten einer zusammenhängenden quaden Besiedlung als unhaltbar erwiesen wären — vgl. Karten Nr. 4 und 5), oder ob sich diese Abweichungen als wenig zahlreich und atypisch erweisen werden. Die Verbindung mit dem slowakischen Gebiet dürfte kaum so breit gewesen sein, wie es Beninger und Schirmeisen voraussetzten (vgl. Karten Nr. 4—6), denn bisher spricht nichts für die Besiedlung der Weissen Karpathen. Dagegen nehmen wir — sicherlich mit Recht — an, dass zwischen dem marchländischen Kulturkreis und dem Waagland (irgendwo am Vlárappass)²⁰, Oberschlesien (durch die Mährische Pforte), dem böhmischen Elbeland und Glatz und wohl auch mit Südböhmen (aus Znojmo)²⁷ feste Kommunikations- und Handelsverbindungen bestanden, die auf der Karte Nr. 1 mit grossen Pfeilen bezeichnet sind. Die beiden nördlichen Verbindungen führten auch polnische Forscher an (Majewski u. a.²⁸) und brachten sie mit der bekannten Bernsteinstrasse in Zusammenhang. Bei der Lösung der Problematik dieser Verbindungen erwarten die archäologische Bodenforschung noch grosse Aufgaben, aber schon jetzt können wir mit einer dermassen schematisierten und hypothetischen Besiedlungskarte Mährens, wie sie K. Schirmeisen vorgelegt hatte und die die Dislokation der bekannten Fundorte unberücksichtigt lässt bzw. die voraus-

gesetzten Kommunikationsverbindungen mit benachbarten Gebieten grundlos in breite Streifen kompakter Besiedlung umwandelt (siehe Karte Nr. 6), nicht einverstanden sein.

Besiedlung und Bodengrundtypen

Das Verhältnis der Besiedlung zu den Bodengrundtypen wurde auf der grossen Fundkarte verfolgt, der wir einen das untersuchte Gebiet Mährens umfassenden Ausschnitt entnehmen (siehe beiliegende zweifarbige Karte Nr. 1). Wie sich aus dieser Darstellung ergibt, konzentrierte sich die Besiedlung in Mähren ähnlich wie in Böhmen und z. T. auch in der Slowakei naturgemäss an grösseren Wasserläufen in den Alluvialzonen und den an diese anknüpfenden Zonen der Schwarzerde bezw. des mitteleuropäischen Braunewaldbodens. Die Besiedlung in Mähren und Böhmen greift nur selten in die weiten Podsolenzonen ein, während in Oberschlesien die Besiedlung dieser Zonen sehr intensiv ist. Auf dem Gebiet der Púchovkultur greift die Besiedlung aus den schmalen Streifen der Alluvionen nicht nur auf die Podsolböden, sondern selbst auf die Inseln der Skelettböden und der Berglagenböden hinüber.

Eine grosse regulative Bedeutung für die Ausweitung der Besiedlung kam zweifellos auch der Verbreitung, Dichte und Zusammensetzung der Waldbestände zu, von denen wir leider nur sehr wage Auskunft besitzen.

Lage und Charakter der Siedlungen des marchländischen Kulturkreises

Wie in manchen anderen Ländern Europas, so führte auch in Mähren die auf Ackerbau und Viehzucht gebundene Lebensweise der Bevölkerung dazu, dass die Siedlungsstätten in der Nähe der Wasserläufe inmitten fruchtbaren Bodens und unweit von Weideflächen angelegt wurden. Als Ort der Siedlung wurden meistens mässige Abhänge oder Terrassen an Wasserläufen gewählt, im Flachland waren es meistens Hügel und Bodenwellen. Die Siedlungen auf den Abhängen sind gegenüber den Himmelsrichtungen unregelmässig orientiert und — wie in Böhmen³¹ — nicht befestigt, während die befestigten Siedlungen der Púchovkultur sich meistens auf den Gipfeln der Berge befinden.

Die bisherigen Erkenntnisse über die innere Anlage der Siedlungen sind noch immer sehr karg. Aus dem bisher Bekannten könnte man den Schluss ziehen, dass den üblichen Siedlungstypus unbefestigte landwirtschaftliche Siedlungen mit isolierten und unregelmässig verteilten Wohnhäusern und sonstigen Objekten bildeten, die selbst gegen die Himmelsrichtungen verschiedentlich orientiert waren. Dieser Siedlungstypus entspricht, wenn ich mich nicht irre, dem Terminus „die Haufendörfer“, den R. von Úslar in seinen Erwägungen über die Siedlungstypen in Mittel- und Westdeutschland (Westgermanische Bodenfunde des ersten bis dritten Jahrhunderts nach Christus aus Mittel- und Westdeutschland, 1938, 158) gebraucht hat.

Übersetzt von M. Beck

